

OSOBITOSTI HRVATSKE SREDNJOVJEKOVNE KNJIŽEVNOSTI I NJENA AKTUALNA PITANJA

U povodu 1. knjige kolekcije »Pet stoljeća hrvatske književnosti« — Vjekoslav Štefanić:
Hrvatska književnost srednjega vijeka, Matica hrvatska, Zagreb 1969)

1. *Najcjelovitija i najbogatija zbirka hrvatskih srednjovjekovnih tekstova*

Konstatacija da knjiga *Hrvatska književnost srednjega vijeka* znači konačno zrelo uvođenje hrvatskoga književnog srednjovjekovlja u sferu naših nacionalnih spoznajnih vrednota ima i relativno značenje. Koliko je, naime, to nesumnjiv dobitak za našu kulturu i nauku o književnosti, otkriće za našu čitalačku publiku, toliko je i nezavidno priznanje kako ponekad znamo nepotrebno kasniti s upoznavanjem svih naših duhovnih vrijednosti, s njihovim uključivanjem u svijest našeg nacionalnog bića.

To, doduše, ne znači da se dosada u znanosti naša srednjovjekovna epoha zapostavljala. Naprotiv, ona je sve do u dogledno vrijeme bila i njen dominantan predmet bavljenja, samo metoda kojom se ta naša najranija književnost proučavala nije dopuštala da se ona istakne i nametne svojim značajnijim vrednotama kao integralni dio naše duhovne i literarne baštine. Neprikladna gledišta koja su vladala s vremenom na vrijeme, ističući sada njenu glagoljsku, sad opet njenu crkvenu ili kakvu drugu osobitost, u svakom slučaju ni estetsku ni literarnu, bila su prepreka da se istaknu one osobitosti hrvatskoga književnog sred-

njojvjekovlja koje bi mu garantirale dostojno mjesto u jednom cjelovitom duhovnom i umjetničkom kontekstu. Upravo je ova knjiga dokaz da su neophodna suvremena gledanja na najstarije razdoblje hrvatske književnosti prokročila sebi put, jer se iz predočenih tekstova može bez većeg napora razabrati da je kompleks o grafijsko-jezičnoj, tematskoj i regionalnoj razjedinjenosti te književnosti već prevladan. Pomutnje koje su vladale u proučavanju književnih djela zbog premoći filološke metode, a koje se zbog raznolikih ciljeva i razloga još i danas tu i tamo forsiraju, višestruko su štetne čim izlaze iz okvira ograničena pristupa. Od uskih i neprikladnih gledišta radali su se i razni nazivi hrvatske književnosti starijih vremena, sve samo djelomične odgovarajući termini: s jedne strane dubrovačko-dalmatinska, primorska, čakavska ili kaikavska književnost, a s druge glagoljska, crkvena itd. Kad se takvim nazivima teži uopćiti jedna od većih hrvatskih literarnih epoha, oni su znanstveno neprihvatljivi čak i onda kad i nisu tendenciozno obojeni. Hrestomatija o kojoj je riječ, s tekstovima na prvi pogled raznolikim po lokalnim govornim crtama, po stoljećima koja ih dijele, ali jedinstvenim u bitnim jezičnim i stilskim osobitostima, e-

klatantan je primjer kako mjerila za formiranje realnog i pravilnog mišljenja o jednoj književnosti, ako je promatramo kao jezično, kulturno i duhovno jedinstvo jedne određene zajednice, moraju biti svestrano poduprta i organski povezana samo s onim medijem na koji se primjenjuju. Hrvatsku književnost ne možemo izdvojiti iz južnoslavenskog duhovnoga konteksta, ni iz evropske, a napokon ni iz svjetske cjeline, ali je isto tako ne možemo ni utopiti u more sitnih i sekundarnih odrednica. Tako ni nazivi glagoljska, crkvena i tome slično ne uključuju baš sve crte koje bi bile presudne pri formiranju jednog složene organizma koji nazivamo hrvatskim književnim srednjovjekovljem. Pri kategorizaciji većih književnih duhovno-stilskih cjelina, osim osobitosti koje su tipične za određeno vrijeme ljudskog materijalnog i duhovnog razvoja uopće, najčvršće cjeline koje u sebi skupljaju najviše sadržajno-formalnih, stalnih i nedvojivih crta, povezanih jezičnom, duhovnom i kulturnom tradicijom, spadaju u kategoriju nacionalne osobitosti. Ta neraskidivost vezâ očituje se vrlo uvjerljivo upravo u nekim starijim epohama hrvatske književnosti, jer – teško bi bilo, na primjer, govoriti o književnom i pjesničkom jeziku starih Dubrovčana ako se ne bi uzela u obzir jezična i pjesnička tradicija sjevernijih primorskih krajeva; čitave generacije pjesnika kopnene Hrvatske – od Zrinskog i Frankopana preko Vitezovića do Kanižlića – činile bi se čudni i nejasni izdanci kad se ne bi znalo da su se ti stvaraoi napajali na pjesničkim i duhovnim dostignućima mnogih južnijih prethodnika. K tome, osjećaj za duhovnu pripadnost široj, južnoslavenskoj i slavenskoj zajednici kao da je karakteristika upravo hrvatskih pisaca, bez obzira na vremensko razdoblje, od

Dalatinaca Šižgorića i Pribojevića preko Orbinija i Gundulića do sjevernijih zemljaka – Križanića, Vitezovića, Mažuranića, Preradovića i drugih.

Tako, eto, i ovaj pregled tekstova najranije hrvatske kulturne i književne epohe pokazuje kako jedan narod, politički razjedinjen, jezično raznolik, geografski odijeljen i običajima raznovrstan, već u svojim prvim pokušajima teži svoju pisanu riječ podrediti općoj komunikativnosti unutar cjelokupne narodne zajednice. Prvi korak u tome učinili su rani hrvatski glagoljaši oblikujući tzv. hrvatsku redakciju staroslavenskog jezika, a za njima pak začinjavački pjesnici uvodeći narodni jezik u književnost. Ovi potonji, premda su čuvali neke lokalne govorne crte, uspjeli su u toku stoljeća, spontano, bez dogovaranja, izgraditi kakav-takav tip standardnog, pisanog jezika, što je još više pridonijelo kulturnom i duhovnom povezivanju svih hrvatskih krajeva. Tim zajedničkim jezičnim crtama, koje su namjerno prihvaćane i usvajane radi bolje komunikativnosti na što širem području, treba dodati još stihotvoračke, tematske i ostale osobitosti, sve ono što hrvatsku srednjovjekovnu književnost čini jednom čvrstom cjelinom. Prirodno je zato da sastavljač ove knjige, Vjekoslav Štefanić, odbacuje nazive glagoljski, crkveni itd., nazive koji bi isticali samo djelomične, a ne cjelovite karakteristike. I to ovoj knjizi pridonosi da je ona po sastavu i obradi tekstova prva cjelovita, terminološki najodređenija, po raznolikosti najbogatija, a po pristupu najozbiljnija zbirka tekstova hrvatskoga književnog srednjovjekovlja.

Vjekoslav Štefanić najbolji je živući poznavalac najstarijih hrvatskih književnih i ostalih tekstova, posebno našega glagolizma, pa je i prirodno što je on u ovu knjigu unio ve-

lik dio svoga entuzijazma i svoje akribičnosti. Pri tome su mu do lično pomagali i suradnici – Biserka Grabar, Anica Nazor i Marija Pantelić, sve poznati stručnjaci, poznavaoči staroslavenske i glagoljske problematike. Knjiga ima oko 550 strana i kao svaka knjiga spomenute kolekcije sastoji se od uvoda, bibliografije, priloženih tekstova i vrlo bogatog rječnika s preko 2500 protumačenih riječi. Specifičnost materijala primorala je sastavljače da prije svakog teksta donesu i osnovne podatke o njemu, da svaki tekst poprate objašnjenjima pojmova, aluzija i nejasnoća. Na kraju je još dodana i napomena sastavljača o pripremanju ove knjige.

Kako je ovo prva knjiga jedne velike kolekcije koja mora reprezentirati najznačajnije tekstove hrvatske književnosti od početaka do naših dana, tek se sada, uz Napomenu uredničkog odbora, pojavila i uvodna riječ glavnog urednika Ive Frangeša pod naslovom *Pred stoljećima hrvatske književnosti*. U toj svojoj svestranoj i sintetičkoj slici Ivo Frangeš govori o mjestu hrvatske književnosti u okviru evropskog i svjetskog literarnog kompleksa. Osjećanjem modernog sintetičara on kao da otvara oči svim onim čitaocima koji smatraju da mali narodi mogu radati isključivo »malu« literaturu, ili da su vrijedna samo ona djela koja su se uspjela afirmirati na svjetskom planu. Ipak, mi ćemo ovdje istaći ona mjesta na kojima Frangeš govori o mjestu Štefanićeve hrestomatije u koncepciji cjelokupne biblioteke, to jest o mjestu i ulozi hrvatskoga književnog srednjovjekovlja u okviru našeg višestoljetnoga književnog nastojanja. »Već s ovom knjigom, – piše Frangeš – čitalac stupa u dodir s književnim stvaranjem starijim, doduše, od tvrdnje sadržane u njezinu nazivu.« Hrvati su, naime, jedan od

prvih evropskih naroda koji je počeo uvoditi narodni jezik u književnost. Frangešova konstatacija da »ipak i ta prva stoljeća književnoga rada u hrvatskim zemljama nisu samo prijeko potreban uvod za razumijevanje kasnijih, zrelih zbivanja, nego dokumenti književne kulture koja svjedoči o stvaralačkim sposobnostima što su se mogle razviti i cjelovitije i o povijesnim silama što su se tom razvitku suprotstavljale«, drugim riječima govori da hrvatsko književno srednjovjekovlje valja shvatiti kao našu najraniju, ali i ravnopravnu stvaralačku komponentu. Već su se u tom razdoblju začele neke osobitosti koje će hrvatska književnost gajiti i razvijati stoljećima. Iako iz tog razdoblja nemamo tako brojna zrela književna ostvarenja, jedna knjiga posvećena toj bogatoj višestoljetnoj kulturnoj baštini ne može toj epohi osigurati ravnopravno mjesto u kolekciji »Pet stoljeća hrvatske književnosti«. Sastavljač je morao uložiti mnogo truda kako bi njegovu hrestomatija mogla predstaviti čitaocima sve one tekstove od kojih su jedni vrijedni s kulturnohistorijskog, drugi s pjesničkog, treći s jezičnog itsl. stajališta. Štefanić je ipak našao izlaz, ali morao je primijeniti princip drugačiji od ostalih sastavljača. Za razliku od drugih knjiga kolekcije, hrvatska srednjovjekovna književnost dana je u odlomcima, pa i tamo gdje se radilo o originalnim djelima ili o tekstovima sa stanovitim umjetničkim vrednotama. Tu su, naravno, prikraćene književne vrste duljega daha (romani i pripovijetke, dramska djela).

Ako, međutim, hrvatsko književno srednjovjekovlje u ovoj kolekciji i nije dobilo zadovoljavajuće mjesto, ono je ipak ovom prilikom predstavljeno dosada najbolje i najcjelovitije. Na suzdržljivom putu afirmacije to je ipak znak da je led

krenuo te da se opterećenja literarnoznanstvene tradicije s jedne i favoriziranja prolaznih suvremenih vrijednosti s druge strane mogu smatrati sve manjom preprekom hrvatskoj srednjovjekovnoj književnoj baštini da u sličnim izdanjima dostigne još adekvatnije priznanje. Uostalom, poticaja za prihvatljiviji pristup ima u novije vrijeme sve više. Tako su hrvatske srednjovjekovne drame počele ulaziti i u naš današnji kazališni repertoar.

2. Naš odnos prema najstarijoj hrvatskoj književnoj baštini

Po broju originalnih djela i po njihovoj umjetničkoj vrijednosti hrvatska se književnost ne može mjeriti s književnostima većih evropskih naroda, na primjer Talijana, Francuza, Engleza i dr. Pogotovu se ne može mjeriti s utjecajem tih srednjovjekovnih književnosti na kulturu ostalih naroda. Razumljivo je zato da su, na primjer, francuski medievisti u kolekciji »Les classiques français du Moyen Age« dosada kritički obradili i objavili velik dio svoga srednjovjekovnoga književnog blaga (blizu 100 svezaka, neki pretiskani nekoliko puta), dok su u ediciji »Stari pisci hrvatski« naši srednjovjekovni tekstovi objavljeni samo u 20. knjizi, i to zajedno s tekstovima XVI. i XVII. stoljeća. Druga, povremena izdanja nekih naših tekstova ne mogu se ni po pristupu ni po obradi svrstati u neki sistematski rad.

S još manje zavidnom situacijom srest ćemo se na polju popularnih i školskih izdanja, gdje se s francuskom izdavačkom praksom naša aktivnost ne može ni uspoređivati. Tako, u kolekciji »Classiques Larousse« možemo već godine 1935. naći 6. izdanje knjižice *La littérature morale au Moyen Age* (prir. R. Bossuat) i čak 11. izdanje izbora

tekstova *Le théâtre religieux au Moyen Age* (prir. J. Frappier i A.-M. Gossart). Knjižica sa sličnim naslovom kod nas se gotovo ne može ni zamisliti. Davna Strohalova izdanja (*Zbirka starih hrvatskih crkvenih pjesama*, Zagreb 1916. i *Mirakuli i čudesa*, Zagreb 1917, o vlastitom trošku!) bila su već po obradi nepristupačna, a osim toga sastavljač se nije ograničavao samo na srednjovjekovne tekstove.

Problem naše medievistike (ne samo književne nego i glazbene, umjetničke itd.), koja još uvijek nije suvremeno organizirana, jest problem koji se ne može odvojiti od konteksta naše suvremene kulture. On je tijesno povezan i s našim osjećanjem za vezu između prošlosti, sadašnjosti i budućnosti. Što je to saznanje u jednom narodu zrelije, to je interes za njegovu najstariju kulturnu baštinu sve manje natrujen mistifikacijama, sve više kritičan prema predrasudama i ograda. Štefanićeva je knjiga, u tom smislu, prva zrela cjelina svoje vrste, iako se lutanja i zablude u odnosu na naše srednjovjekovno književno blago protežu i do u današnje dane. Naime, nije tome davno da je hrvatska srednjovjekovna književna epoha bila uglavnom prikopčana našem glagolizmu, odvojena od općih tokova vremena i literature na ostalim pismima (latinici i bosanskoj ćirilici), a kao literarni fenomen potpuno zapostavljena. Još 1913. Vatroslav Jagić, kao uvod Vodnikovoj *Povijesti hrvatske književnosti*, piše raspravu ili prikaz pod naslovom *Hrvatska glagolska književnost* (koju kao nešto posebno obrađuje i prati sve do XIX. stoljeća) i tek u tom sklopu hrvatska srednjovjekovna književna epoha nekako nalazi svoje mjesto.

Nešto zbog neadekvatnih termina i nejasnih pogleda, nešto zbog potpuna negiranja njene literarne

vrijednosti (tipični primjeri za to jesu radovi Artura Cronije: *L'enigma del glagolismo in Dalmazia dalle origini all'epoca presente*, La Rivista Dalmatica« god. 1922. i 1924. i *Della così detta letteratura glagolitica e del periodo della sua maggiore floridezza*, »Ricerche slavistiche«, III 1954) hrvatska srednjovjekovna književnost sramežljivo je svračala na sebe pažnju kao na literarnu vrednotu. Doduše, već je Milorad Medini, prije Vodnikove knjige koja u vezi s tom epohom prepušta sve Jagićevu filološkom prikazu, isticao kako je književni rad hrvatskog srednjovjekovlja bio osnova za kasniji procvat hrvatske književnosti (v. *Povijest hrvatske književnosti u Dubrovniku i Dalmaciji*, Zagreb 1902). Ipak, prvu estetsku ocjenu dobili su naši srednjovjekovni tekstovi tek u Kombolovoj *Povijesti hrvatske književnosti* (Zagreb 1945). To je svakako djelovalo i na poslijeratni pristup književnom blagu te epohe, bilo u obradama nekih tekstova, bilo u promatranju cjelokupne problematike (v. npr.: G. Bujas, *Rezultati u proučavanju dijela stare hrvatske poezije*, »Radovi Inst. JAZU«, sv. VI-VIII, 1960. i Nikica Kolumbić, *Hrvatska srednjovjekovna poezija i drama u svjetlu naše nauke o književnosti*, »Slovo«, 18-19, 1969). U poslijeratnom razdoblju pojavili su se hrvatski srednjovjekovni tekstovi i u nekim novim antologijama. Uvrstio ih je zajedno sa srpskim tekstovima D. Pavlović u svoju hrestomatiju *Iz naše književnosti feudalnog doba* (Sarajevo 1954). Prema određenom estetskom mjerilu ušli su neki hrvatski srednjovjekovni pjesnički tekstovi i u *Antologiju hrvatske poezije od najstarijih zapisa do konca XIX. stoljeća* Ivana Slamniga (Zagreb 1960), a i u tek nedavno objavljenu antologiju hrvatskoga pjesništva od najstarijih vremena do današ-

njih dana, koju je priredio Vlatko Pavletić (Zagreb 1970). Za nas je vrijedan, manje poznati podatak da ulomak *Muke Spasitelja našega* nalazimo u talijanskoj antologiji *Teatro religioso del Medioevo fuori d'Italia* koju je sastavio GF. Conti-ni (Milano 1949).

Štefanićeva hrestomatija, dakle, ne dolazi kao neko otkriće dosada potpuno nepoznatih vrijednosti, ona je prirodan rezultat jedne polaganе i mučne afirmacije, ali je u svakom slučaju jedna bogata i solidna potvrda nesumnjivo novog odnosa te otvara mogućnosti svestranijem i suvremenijem pristupu. U toku razmatranja te knjige nužno se nameću i brojni problemi hrvatske literarne medievistike.

3. Pitanje terminologije

Pitanje naziva za obilježavanje ove hrvatske višestoljetne književne epohe svakako se nameće kao prvo, i to iz nekoliko razloga. Glavni je razlog u tome što su se do današnjih dana upotrebljavali različiti, većinom neadekvatni termini. Zbog glagoljice kao najraširenijeg pisma u hrvatskim krajevima, zbog jednostrano usmjerenih filoloških ili kulturnohistorijskih ispitivanja ovo najstarije razdoblje hrvatske književnosti nazivalo se sad »glagoljskom«, sad »crkvenom« književnosti, pri čemu se značenije protezalo i na kasnije epohe. Tek između dva rata počeo se srednji vijek tretirati kao jedinstvena epoha s posebnim literarnim obilježjima u hrvatskoj književnosti, bez obzira na trojako pismo. Zato poslije rata i Antun Barac u svojoj knjizi *Jugoslavenska književnost* upotrebljava naziv »srednjovjekovna«, ističući time posebne karakteristike jedne jedinstvene epohe u Hrvata i Srba. *Književnost feudalnog doba*, koji je naziv svojoj

hrestomatiji dao Pavlović, nije baš najsigurniji jer feudalno i nije jedina karakteristika srednjovjekovne književnosti, a osim toga feudalizam se ne može ograničiti samo na doba srednjega vijeka.

Posebno je pitanje naziva koje nalazimo u Štefanićevoj hrestomatiji. On upotrebljava imeničku (»književnost srednjega vijeka«), a ne pridjevsku konstrukciju (»srednjovjekovna književnost«), i to, mislim, s nesumnjivim razlogom. Kako se već iz predgovora knjizi može razabrati, sastavljaču nije bio glavni i jedini cilj da nam iznese tekstove koji će potvrđivati karakteristike jedne jedinstvene književne epohe, njeno stilsko, tematsko i strukturalno jedinstvo, iako je i to samo po sebi došlo do izražaja. Njemu je bio zadatak da nam dade prikaz pisane građe hrvatskoga srednjeg vijeka, držeći se, već prema potrebi, sad više literarnog, sad kulturnohistorijskog mjerila. Zato je ova knjiga prije zbornik tekstova iz epohe hrvatskoga srednjeg vijeka nego antologija u kojoj bi se posebno insistiralo na estetskim vrednotama i na njihovu stilsko-tematskom jedinstvu. Uostalom, takav pristup i dolazi tek poslije ovakvih nužnih fundamentalnih prikaza, pri čemu Štefaniću pripada posebna zasluga.

Takva antologija morat će biti nužna pratilica naše modernije povijesti književnosti, a kako se upravo sada vrše opsežne pripreme za pisanje povijesti književnosti, bilo bi potrebno užurbanije prići literarno-estetskoj analizi hrvatskih srednjovjekovnih tekstova.

4. *Osobitosti hrvatske srednjovjekovne književnosti*

Iako još nemamo suvremenije literarno-estetske ocjene naše srednjovjekovne književnosti, već ova Štefaniće

va hrestomatija pruža mogućnosti da se bez posebnih ispitivanja uoče sadržajne i formalne osobitosti tekstova ove epohe, i to jednako stihovanih kao i proznih tekstova. Hrvatska srednjovjekovna književnost, bez obzira na raznolike sredine (latinašku i glagoljašku) u kojima se razvijala, sadrži u sebi opće karakteristike tadašnje evropske književnosti, ali ima i nekih posebnih značajki koje moramo promatrati s dva stajališta: s obzirom na dalji razvoj hrvatske književnosti (renesansne i barokne) te s obzirom na posebnosti naše srednjovjekovne književnosti kao cjeline za sebe.

Za razliku od srednjovjekovne književnosti velikih evropskih naroda, koja je raznolika po bogatstvu sadržaja i oblika, gdje se javljaju mnoga originalna pjesnička i učena djela, gdje pojedine poznate ličnosti daju pečat nekim tekstovima, hrvatska se srednjovjekovna književnost javlja u mnogo skromnijem obliku. U njoj nema ni značajnih originalnih djela koja bi utjecala na neke druge literature, nema ni veće raznolikosti u sadržaju jer je gotovo sva podređena vjerskom duhu i crkvenim potrebama, a nema ni posebnih pjesničkih ličnosti jer su sva djela anonimna, bilo da su originalna ili pak prevedena ili prerađena. U njoj se zato srednjovjekovno vrijeme odrazilo ograničenim, ali najtipičnijim svojim crtama. Anonimnost naših srednjovjekovnih djela, koja proizlazi iz osnovne društvene podloge umjetnosti toga vremena, to jest njene didaktičke uloge, pri čemu se gubi potreba za isticanjem pjesničke individualnosti, ujedno je i osnovna psihološka crta koja će utjecati i na proces stvaranja i na način iznošenja. Zato je većina hrvatskih srednjovjekovnih djela, pogotovu pje-

sničkih, prerađivačke prirode, a stil je pun atributivnih i simboličkih formula, konvencionalnih fraza, u stihotvorstvu pak ograničen na određeni broj kalupa (monorimno stihovanje ili osmerački dvostih, ako se ne odnosi na prepjevni ritam iz latinskih crkvenih obrazaca). Što se tiče tematike, hrvatski srednjovjekovni tekstovi pretežno su vjerskog, crkvenog sadržaja, bilo da su kristijanizacije klasičkih ili istočnjačkih priča i romana, bilo kronike povijesnih zbivanja ili kompendiji srednjovjekovnog znanja. Hrvatski srednjovjekovni pisci ili prevodioci i prepisivači nisu pokazivali veći interes za čisto svjetovne sadržaje, pogotovu ne za društvenu satiru jer se književnost razvijala u slabijim ekonomskim i društvenim sredinama, jer su svoja djela na narodnom jeziku upućivali uglavnom nižim, neobrazovanim slojevima. Crkva kao vodeći ideolog feudalne hijerarhije ujedno je bila i nosilac kulturnog života, a jedina odstupanja od kanona i diktata bila su poneka apokrifna djela koja su se uvlačila u samostanske zbornike. U takvim prilikama prirodno je da se kod nas nisu pojavile pjesničke individualnosti sve do kraja XV. stoljeća.

Uostalom, ako do danas sačuvani tekstovi ne daju podloge za zaključak o bogatom književnom stvaralaštvu, na temelju nekih škrtnih podataka dalo bi se pretpostaviti da je književni život bio i bujniji nego što nam se to danas čini. Možemo slobodno pomišljati na to da smo u srednjem vijeku morali imati i neku epsku ili epsko-lirsku poeziju, čije tragove možemo tražiti u našim nacionalnim kronikama (npr. *Ljetopis popa Dukljanina*) i u kasnijim zapisima. Činjenica da su nam tek renesansni, svjetovni pjesnici sačuvali neke izvorne narodne pjesničke tekstove (Džore Držić, Petar Hektorović) lako je razumljiva jer su naši

srednjovjekovni pisari i zapisivači bili samo crkveni ljudi kojima tekstovi bez vjersko-didaktičkoga karaktera nisu bili vrijedni zapisivanja. Renesansni pjesnici imali su razvijen smisao za umjetničke vrijednosti pa su i narodno pjesničko blago znali cijeniti.

Iako nemamo sačuvanih tekstova iz toga vremena, iz hrvatske se srednjovjekovne književnosti ne može izdvojiti ni trubadursko pjesništvo, jer je nemoguće bogatu ljubavnu liriku s kraja XV. i početka XVI. stoljeća, na pojasu od Dubrovnika do Zadra, povezivati samo s odjekom tadašnje trubadursko-petrarkističke poezije u susjednoj Italiji. Šiško i Džore, pa i Zadrarin Vidulić, imaju već izgrađen stih i pjesnički, konvencionalni jezik i teško je danas reći što u toj poeziji pripada našem trubadurskom, dakle srednjovjekovnom pjesničkom fondu a što pojedinim pjesničkim individualnostima.

Baš zbog svega toga ovdje je značajno i drugo stajalište kad se govori o važnosti hrvatske srednjovjekovne književnosti za dalji razvoj naše književnosti. Srednjovjekovno je pjesništvo dalo osnove hrvatskom pjesničkom jeziku i stihu. Osmerac i dvanaesterac, nešto izmijenjeni i usavršavani, bit će, uz kasniji deseterac, osnovni metrički obrasci hrvatske književnosti starijega razdoblja. Čitave generacije hrvatskih renesansnih pjesnika crpsti će svoja nadahnuća na domaćim srednjovjekovnim tekstovima (Marulić, Vetranović, Hektorović i drugi), a hrvatska srednjovjekovna tematika doživjet će posebnu obnovu u našoj baroknoj poeziji.

5. Periodizacija i pitanje književnih vrsta

Epoha hrvatske srednjovjekovne književnosti koja počinje u XII. stoljeću, u trajanju od četiri vijeka,

prevelika je a da se u njoj ne bi mogla primijetiti stanovita razvojna razdoblja. U Štefanićevoj hrestomatiji takva se podjela ne zapaža, već je to naše višestoljetno razdoblje prikazano kao jedna cjelina. Doduše, unutar pojedinih književnih vrsta tekstovi su doneseni po kronološkom redu i jedino se tu mogu zapaziti razlike u jeziku i stilu u rasponu od nekoliko stoljeća. Nešto je uočljiviji razvoj stihotvoračke tehnike i nastajanje crkvene drame, od primitivnih do razvijenih formi.

Već je Mihovil Kambol u svojoj *Povijesti* govorio najprije o »rodovima najstarijega doba«, a zatim o »prevladavanju zapadnih utjecaja«. Time je on želio istaći dvije glavne faze, jednu raniju, siromašniju, drugu kasniju i bogatiju, koje se mogu uočiti u toku jedne, vremenski velike epohe. Štefanić je, doduše, u svom predgovoru također istakao dva razdoblja koja se u hrvatskom srednjovjekovlju mogu označiti kao razdoblje u kojem dominira »staroslavensko književno naslijeđe« i razdoblje u kojem se javljaju crte »zapadnog i domaće« u književnosti. Međutim, ovakvo diferenciranje nije došlo do izražaja u praktičnom rješenu tekstualnog dijela. Vjerojatno je razlog tome činjenica da se u tom smislu o hrvatskom književnom srednjovjekovlju još nije decidirano govorilo, niti je ono još kod nas proučeno i istraženo u toj mjeri da bi granice između pojedinih razdoblja ove velike epohe bile jasno i bez sumnje zacrtane.

Iako hrvatska srednjovjekovna književnost nije dovoljno proučena s tog stajališta, mogu se već sada istaknuti neka prijelomna razdoblja koja znače korak dalje u njenu kvalitativnom rastu. Isključujući ovdje narodnu, pučku književnost koja je gajila narodni, živi ali nezapisani jezik, hrvatska se književnost, kao

i većina slavenskih književnosti, bori najprije između staroslavenskog i narodnog jezika. Pišući na jeziku prilično stranom i teškom, hrvatski su glagoljaši morali biti sputani u izražaju, to jest u stvaranju. Zato se književnost vremena kad prevladava utjecaj staroslavenskog ograničuje na liturgijske tekstove i neke pravne spise. Pjesništvo se strogo pridržava ćirilometodske tradicije po ugledu na bizantsku poeziju. Ako je bilo i prepjeva iz latinske himnodije, oni su brojčano vrlo ograničeni, a stihotvorački neizgrađeni i nezreli. Novo razdoblje u razvoju hrvatske srednjovjekovne književnosti činit će XII. i XIII. stoljeće kad će procvat Marijina kulta i mističke literature, kulturna razmjena izazvana pohodima križara, nagli razvoj i bujanje samostana i odjek crkvenih pokreta u Italiji pokrenuti pera naših »začimjavaca« te dati novi polet književnoj aktivnosti. Tekstovi pisani za potrebe puka sve više gube staroslavenske natruhe, a ponarodivanju književnog jezika posebno potpomaže rad latinskog klera, kojemu pri pisanju na narodnom jeziku nije smetao staroslavenski. Tako se od XIII. stoljeća slobodnije razvija naš pjesnički izraz, stvaraju se i javljaju nove književne forme, naročito pod utjecajem zapadnoevropske književnosti (narativne i dijaloške pjesme, prve dramatizacije, romani i pripovijetke, a vjerojatno i prvi odjeci trubadursko-viteške lirike). XV. je stoljeće posebno razdoblje te epohe, kad je pjesnički izraz već formiran, književni jezik manje-više prihvaćen, uz stanovite lokalne varijante, kad se javljaju razvijenije pjesničke forme (razvijena drama), kad se unose bogatiji sadržaji (zabrinutost za narodnu egzistenciju), kad se javljaju i prvi pisci humanisti i kad srednjovjekovna književnost zapada u svoj suton po-

stajući zapravo vjesnik novog, renesansnog vremena. Ove tri faze, koje bismo mogli nazvati: početno doba, razvijeno doba i prerenesansno doba, bez obzira na termine, potrebno je uzimati u obzir kad se susrećemo s tekstovima naše srednjovjekovne književnosti.

Uza sve to srednjovjekovna je epoha jedno jedinstveno duhovno i kulturno doba. U njoj su se nazori polaganom mijenjali, crkveno-feudalna ideologija dominirala je duhom srednjovjekovnog čovjeka s jačim ili slabijim intenzitetom relativno dugo, pa su se i književni sadržaji bogatili polaganom. Zato su i stanovite književne vrste dugo ostale ukalupljene, bez obzira na to što se i na njima zapaža golem kvalitativni raspon – od prvog, sramežljivog mucanja na narodnom jeziku do potpune izražajne izgrađenosti i samostalnosti.

Štefanićeva podjela tekstova na vrste uglavnom je klasična, prilagođena, doduše, posebnostima tipičnim za hrvatsku književnost toga vremena. U njegovoj knjizi tekstovi se nižu prema ovim vrstama: historijski i pravni spomenici, biblijski i liturgijski tekstovi, apokrif, vizije, čudesa Marijina, svetačke legende, priče i romani, poučna proza, pjesme, dramsko pjesništvo. Treba međutim napomenuti da se ova podjela ne slaže s onom koju je dao u predgovoru, gdje je raspravljano redom po ovim vrstama: epigrafika, diplomatika, statuti i regule, historijski tekstovi, moralno-didaktička proza, legendarna proza, svjetovni romani, pjesme, dijaloške pjesme i crkvena prikazanja. Što je razlog ovom neskladu, nije lako reći jer bi ih moglo biti i više, ali u svakom slučaju to je odraz stanja u našoj nauci o književnosti, gdje literarne pojave našeg srednjovjekovlja nisu još dovoljno istražene, pa ni klasificirane.

Iako je Štefanićeva podjela, kako smo već rekli, klasična, to jest podjela koja se primjenjuje gotovo u svim evropskim književnostima, pitanje srednjovjekovnih književnih vrsta danas je ponovo aktualno u evropskoj medievistici. Međutim, ta su pitanja tek načeta i u ovom slučaju bit će za nas važna tek kad se nejasnoće razbistre.

S obzirom pak na specifičnosti naših tekstova bilo ih je moguće izdiferencirati i po kriteriju – originalna djela s jedne i prijevodna ili prerađivačka literatura s druge strane. Tako je postupio u svojoj hrestomatiji već D. Pavlović. Doduše, sva su ta djela nastala u jednoj određenoj sredini, sva ona jednako nose obilježja svoga vremena i naroda, pa su s kulturnohistorijskoga gledišta jednako značajna i prijevodna i originalna djela jer su djelovala na stvaranje jedinstvene duhovne klime. Ali, ako se vrijednost jedne književnosti mjeri i po tome koliko je ona poseban izraz jedne narodne individualnosti, jednog specifičnog doživljaja svijeta, koliko je ona uspjela izgraditi i usavršiti svoj vlastiti stil i pjesnički jezik, onda takve tekstove treba izdvojiti i posebno istaknuti. Osim djela koja su neposredno vezana za naš život (pravni i historijski spisi) tu bi svakako ušlo i naše lirsko i dramsko pjesništvo svojim dobrim dijelom. Pjesnički tekstovi pasionskoga sadržaja tipičan su primjer jednoga kolektivnog rada koji je već od svojih početaka pa do razvijenih dramskih tekstova uspio poći samostalnim putem i jedino na nacionalnim pjesničkim tradicijama bogatio svoj poetski izraz (v. o tome moju doktorsku disertaciju *Postanak i razvoj hrvatske srednjovjekovne pasionske poezije i drame*, Zadar 1964, rukopis). Takvi su tekstovi zasluživali u ovoj hrestomatiji posebno, odvojeno mjesto. Ali ni na tome se još uvi-

jek ne može previše insistirati jer pitanja samoniklog i posuđenog, preuzetog, pitanja neposrednog poticaja s jedne i stanovitog pjesničkog nadahnuća s druge strane nisu, osobito s obzirom na fond naše najstarije književne baštine, još dovoljno raspravljena.

6. Interpretacija tekstova

Odabrani pjesnički i prozni tekstovi dani su u ovoj knjizi s kratkim, ali solidnim filološko-kritičkim komentarom. Uz Štefanića tekstove su priredili i njegovi suradnici, sve stručnjaci Staroslavenskog instituta u Zagrebu, kojima su naročito glagoljski tekstovi posebna specijalnost, pa s obzirom na to bolju ekipu nismo mogli ni tražiti. Doduše, komentari i obradbe tekstova i ovog su puta, još uvijek iz opravdanih razloga, više filološki i kulturno-historijski, a manje literarno-estetski usmjereni, ali treba istaknuti da je ovo prva zbirka tekstova u kojoj hrvatska srednjovjekovna književnost istupa kao kulturno i književno vrijedna cjelina, ravnopravna u odnosu na ostala razdoblja, a posebno značajna kao prva afirmacija samonikle domaće pjesničke riječi i misli. Tako zamišljena, ova nam knjiga daje tekstove u njihovu izvornom, staroslavenskom ili starohrvatskom obliku, pri čemu će se oni mnogim čitaocima činiti nepriступачni i daleki, ali detaljan tumač riječi i izraza uz pojedini tekst učinit će ih bliskim i zanimljivim svakome tko uloži i najmanji trud da ih shvati.

Međutim, drugo je pitanje da li svaka zbirka naše srednjovjekovne književnosti mora strogo čuvati izvorni oblik teksta. S obzirom na ovu hrestomatiju to je razumljivo jer je njen zadatak bio da nam prvi put predstavi u cjelini našu pisanu

kulturu najranijeg a višestoljetnog razdoblja, kad su naši preci činili prve korake u savladavanju književno i pjesnički formulirane riječi, prve pokušaje da pismom izraze svoje brige, tegobe i radosti, svoja nastojanja da se uklope u tadašnja evropska literarna i kulturna zbivanja i da formiraju vlastiti književni i pjesnički izraz. U odnosu na Šurmin-Bosančevu *Čitanku iz književnih starina staroslavenskih, hrvatskih i srpskih* (I. izd. Zagreb 1896, II. popunjeno izd. Zagreb 1901), gdje su dani originalni tekstovi na glagoljici, ćirilici i latinici s izvornom ortografijom, namijenjeni zahtjevima tadašnjih školskih programa, Štefanić sa svojim suradnicima učinio je napor koji svjedoči o mnogo širim koncepcijama i suvremenijim potrebama. Sa zamjerno temeljitosti svi su tekstovi dani ovdje u izvornom obliku, ali u latiničkoj transkripciji. I sastavljač je pomišljao na osuvremenjivanje, prevedenje tekstova, pa u posebnoj napomeni na kraju knjige kaže da se za originalan jezik odlučio kako bi naša čitalačka publika prišla »da izbližeg pogleda našu staru pismenost i književnost« (str. 542). U tome ovu zbirku opravdava i činjenica da su u njoj mnogi tekstovi doživjeli i svoju prvu temeljitu kritičku obradbu, a to su tek predradnje da bi se moglo prići uspješnom osuvremenjivanju tekstova.

Čini se ipak da bi, i bez obzira na nedovoljne predradnje u tom smislu, težnja za suvremeniju interpretaciju starih tekstova našem današnjem čitaocu morala kod nas biti više prisutna, ne zato da bismo se bez potrebe spuštali na razinu prosječna čitaoca, nego da bismo blago naše najstarije kulturne baštine, uz čuvanje njegovih osnovnih duhovnih i stilskih vrijednosti, učinili čvršćim sastavom što većeg dijela sadašnjega narodnog bića.

Iako takvih pokušaja već ima (na primjer dijelom u hrestomatiji D. Pavlovića, zatim u novije vrijeme uspjele interpretacija I. pjevanja Marulićeve *Judite*, koju je učinio Ivan Slamnig, *Prvi stari pisac hrvatski*, »Forum«, 12, 1969, 1029–1035), oni se još uvijek javljaju osamljeno, bez izgrađenog odnosa i utvrđenog cilja. Bojažljivost da bi se interpretacijom u suvremenom jeziku povrijedila izvornost teksta u svakom slučaju danas je štetnija od hrabrosti kojom se mogu srušiti pregrade koje sprečavaju da se naše najstarije kulturne vrijednosti približe suvremenom čitaocu. Pri tome bi svakako trebalo imati posebne prevodilačke tankoćutnosti, čak i veće osjetljivosti nego pri prevodenju sa stranih jezika, i taj posao ne može obavljati bilo tko – ni samo onaj koji dobro poznaje stari jezik i dijalekte, ni samo onaj koji dobro poznaje našu staru književnost. U tako »prevedenim« tekstovima treba s posebnim smislom ostaviti one elemente starine koji će biti i danas razumljivi a ujedno će čuvati stilističku vrijednost izvora.

Adaptiranje tekstova suvremenom jeziku potpuno se primjenjuje pri objavljivanju naših pisaca XIX. stoljeća. Doduše, kod djela starije epohe takav postupak nameće mnogo teže zadatke i probleme, ali razlog što se pri izdavanju starijih hrvatskih pisaca izvorni tekst još uvijek čuva kao svetinja leži vjerojatno u tome što je tradicija filološkog pristupa kod nas još uvijek jaka. Takav odnos prema svojim starim tekstovima odavno su već napustili mnogo kulturniji narodi od nas. Svoje *Chansons de Geste* Francuzi mogu čitati u brojnim prijevodima, bilo stihovanim, bilo proznim, a Talijani, stjecajem okolnosti, imaju gotovo sve svoje najstarije tekstove već odavna na toskanskom, to jest svom književnom jeziku. I tako mi,

kao jedan mali narod, kojemu još mnogo treba učiniti da bi bogate slojeve svoje kulturne baštine usvojio kao svoju integralnu vrednotu, ovakvim odnosom otudujemo književna dobra i od omladine i od ostalih ljubitelja knjige. Tako na primjer Zoranićeve *Planine* možemo danas kupiti i u kritičkom, komentiranom, i u izvornom, anastatičkom izdanju, ali još nikako ne u adaptaciji koja bi bila pristupačna prosječnom čitaocu.

I filološki je aspekt potreban, dapače nezamjenljiv, ali samo kad se radi o strogom utvrđivanju jezične situacije, kad su tekstovi namijenjeni ograničenom krugu – stručnjacima. Svi ti razlozi otpadaju kad pred sobom imamo prosječna čitaoca, kojemu djelo treba što više približiti, dati mu ga na jeziku kojim će on moći usvojiti njegove najvrednije poruke. Iako Štefanićeva knjiga nije učinila i ove krajnje korake, ona ima svoju vrijednost i u tome što je, prema još uvijek vladajućim kriterijima, pronašla najozbiljniji i najsigurniji put kojim se može prodrijeti u raznolike vrednote hrvatskih srednjovjekovnih tekstova. Ta je knjiga ujedno i poticaj da se odnos suvremenog čitaoca prema tim tekstovima najšire razmotri.

7. Izbor tekstova

Iako možemo biti zadovoljni što je konačno hrvatsko književno srednjovjekovlje predstavljeno u jednoj knjizi, ta jedna knjiga, kako smo već spomenuli, nije dovoljna da bi čitavo naše kulturno blago te višestoljetne epohe bilo predstavljeno ravnopravno ostalim razdobljima u kolekciji »Pet stoljeća hrvatske književnosti«. Ograničen opseg bio je već prva prepreka pred kojom se našao sastavljač pri izboru tekstova, ali on je ipak uspio da nam i u takvim uvjetima hrvatsko srednjo-

vjekovno književno stvaranje prikazuje kao jednu cjelinu sa svim njenim raznolikim osobitostima.

Gledajući te tekstove, lako je zapaziti da ni u to najranije doba ni najnepogodnije političko stanje, ni raznoliko pismo, ni utjecaji raznolikih duhovnih i kulturnih strujanja nisu mogli spriječiti da se ostvari težnja k sadržajnom i izražajnom jedinstvu hrvatske književnosti. Ipak, kad se tekstovi malo pomnije usporrede, neće moći izmaći našoj pažnji da su glagoljski tekstovi dobili ovdje mnogo veću potvrdu od latiničkih i ćiriličkih. Od 89 jedinica 75 ih je uzeto iz glagoljskih rukopisa. Ne može se, doduše, osporiti preva-ga sačuvanih glagoljskih tekstova nad latiničkim i ćiriličkim, ali latinički tekstovi u razvitku hrvatske srednjovjekovne književnosti nemaju mnogo manju ulogu od glagoljskih, pa su i u izboru morali doći više do izražaja. Kombol, uz ostala značenja latiničkih djela, ističe to da su »upravo djela nastala na području latinske crkve doprinosila pobjedi živog narodnog jezika i latini-ce u hrvatskoj književnosti« (v. II. izd. njegove *Povijesti*, Zagreb 1961, str. 29). Glagoljica, koja je u ranijim vremenima imala neprocjenjivo značenje u borbi Hrvata protiv otuđivanja, postala je kasnije, sa staroslavenskim kao liturgijskim i »učenic« jezikom, pa i s narodnim jezikom uz staroslavenske elemente, kočnica daljem razvoju živog narodnog jezika u književnosti. Latinaški kler, već od prvih početaka kad je stao priređivati tekstove za puk, upotrebljavao je, uz tada još neprilagođenu latinicu, upravo taj živi narodni govor, obojen, naravno, lokalnim osobinama. Samo površna usporedba iednoga glagoljskog i iednog latiničkog teksta lako će nam oslikati ovu razliku. Glagoljski tekst *Život svete Magdalene* (u Štefanićevoj knjizi pod br. 44) započinje

ovim riječima »Jemu že žena jeho reče: Čto je, gospodine moj, mniši li brez mene iti?« Tu su prosječnom čitaocu sigurno nepoznate riječi: *že, jeho, mniši*. Evo sad jedne rečenice iz latiničkog teksta *Život svete Katarine* (br. 45): »U rečenom gradu Aleksandrinskomu biše nika divojčica imenom Katarina, Koste kralja hći, ka imiše osamnadeste let od porojenja svojega.«

Nije to jedini razlog zbog čega bi latinički tekstovi zaslužili da budu bolje zastupljeni u ovoj hrestomatiji. Među nekim spomenicima (prema Štefanićevoj podjeli) latinički se tekstovi javljaju u isto vrijeme kad i glagoljski. Takav je kao crkvenopravni spis tzv. *Zadarski red i zakon* iz godine 1345. U tom najranijem hrvatskom latiničkom spomeniku upotrijebljen je živi govor zadarskoga kraja, gotovo blizak današnjem. U Štefanićevoj knjizi među pravnim spomenicima (br. 6–9) od crkvenih spisa nalazimo dva glagoljska teksta: *Regule sv. Benedikta* iz XIV. i kasniji tekst *Konstitucije franjevacu III. reda* iz početka XVI. stoljeća.

Isto tako, među biblijskim i liturgijskim tekstovima (br. 10–17), osim jednog ćirilskog, sve su ostalo tekstovi iz glagoljskih rukopisa. Jedan od najranijih, najopsežnijih i najbolje sačuvanih liturgijskih spomenika je tzv. latinički *Uatikanski hrvatski molitvenik* iz XIV. stoljeća, koji je pisan živim narodnim govorom a rađen prema staroslavenskoj matici. On je, prema istraživanjima Franje Fanceva, važan dokaz o jedinstvu hrvatske književnosti bez obzira na pismo i upravo zbog te kulturnohistorijske vrijednosti mogao je u ovoj knjizi naći mjesto. Da pojava naših latiničkih liturgijskih spomenika nije od male važnosti, dovoljno je spomenuti tzv. Bernardinov *Lekcionar* koji predstavlja prvi hrvatski tiskani latinički spo-

menik, objavljen nedugo iza glagoljskog *Misala* – ovaj 1483, a Bernardinova knjiga 1495.

Nije zato bez razloga što u ovoj zbirci od 58 proznih odlomaka nalazimo samo 4 latinička i 3 ćirilska. Poznati zbornik *Libro od mnozizjeh razloga*, pisan na dubrovačkom području oko 1520, sadrži mnogo tekstova prepisanih iz glagoljskih rukopisa, što također svjedoči o vezama između svih hrvatskih područja. Ali ćirilski tekstovi obično su više ponarodeni, kao i latinički, pa imaju i svoju posebnu vrijednost. U ovoj hrestomatiji zastupljeni su samo oni ćirilski tekstovi kojih verzije nisu sačuvane na glagoljskom pismu. Kod tekstova kao što je onaj *Avramova smrt* (br. 27), *O prekrasnom Josipu* (br. 28) i *Legenda o Ivanu Zlatoustom* (br. 46) sastavljač se radije odlučio za glagoljsku nego za ćirilsku verziju. On je, s obzirom na sačuvanost teksta, njegovu starinu ili književne kvalitete, obično imao opravdanog razloga za takav izbor, ali ponekad se, bar s obzirom na kulturnohistorijsko značenje ili stilsko-jezične osobine mogla dati prednost kojem latiničkom i ćirilskom tekstu više. Ipak, ova prevaga glagoljskih tekstova nad latiničkim i ćirilskima bit će nešto manja u izboru pjesničkih tvorina.

8. *Pitanja hrvatskog srednjovjekovnog stihotvorstva*

Od 31 teksta lirskog i dramskog pjesništva već ih je 11 zastupljeno iz latiničkih rukopisa. I inače, pjesnički se tekstovi u odnosu na pismo još više prožimaju: češće su verzije na dva ili tri pisma, jezičnih razlika gotovo i nema. Naime, i glagoljski su tekstovi ovdje potpuno ponarodeni, osim malog broja tekstova koji vuku podrijetlo iz ćirilometod-

ske staroslavenske tradicije. Većina tih tekstova spada u fond poezije koja se kod nas počela snažnije razvijati negdje u XIII. stoljeću (najraniji rukopisi potječu tek iz XIV. stoljeća). To je poezija koja je bila namijenjena širim slojevima, ima i jake elemente pučkoga pjesništva pa je potreba da se približi živom narodnom govoru bila jednaka i kod glagoljaša i latinaša. Zato nam se i prvi tekstovi javljaju gotovo u isto vrijeme i na glagoljci (*Misal kneza Novaka*, 1368) i na latinici (*Sibenska molitva*, polovica XIV. stoljeća), a izvori su joj u latinskoj srednjovjekovnoj himnodiji ili u talijanskoj pučkoj poeziji lauda. Sastavljač ove hrestomatije, Vjekoslav Štefanić, sasvim je iscrpno uzimao tekstove iz naših najranijih rukopisa i potpuno s pravom prvo mjesto dao onim pjesmama koje vuku podrijetlo iz najranije, staroslavenske pjesničke tradicije. Jednako se iscrpno koristio i rukopisima iz XIV. stoljeća, osobito poznatim *Pariškim glagoljskim kodeksom* (Slave 11) koji se datira potkraj XIV. st. Crpeći iz raznolikih izvora, u ovoj se hrestomatiji lijepo može vidjeti kako je hrvatska poezija već u ovoj najranijoj fazi bila usvojila i svoje jeziku prilagodila bogatu metričku skalu tadašnje evropske poezije – od neke vrste slobodnog stiha s monorimom, preko sedmerca, osmerca s raznolikom ritamskom strukturom, pa do tročlanog dvanaesterca (kao u pjesmi *Svit se konča*).

Ovom bi se stihotvorstvu mogla pridružiti i prevodilačka nastojanja u već spomenutom *Uatikanskom molitveniku* iz XIV. stoljeća, gdje nalazimo tekstove iz latinskih izvora nastalih mnogo ranije od pučke crkvene poezije. Većim dijelom to su slobodni prijevodi, ali u tom se rano hrvatskom latiničkom spomeniku javljaju i pokušaji pjesničkog prevođenja latinskog šesterca. Naš je pre-

pjevalac prvu strofu srednjovjekovne himne *Ave maris stella*, koja glasi:

*Ave maris stella,
Dei mater alma,
Atque semper virgo,
Felix coeli porta.*

uspio pretopiti u adekvatnu hrvatsku ritamsku strukturu:

*Zdravo morska zvijezdo,
Božja mati sveta,
Vazda djevo zbožna
Ter nebeska vrata.*

U ostalim strofama naš prevodilac nije tako uspio, ali već i ovaj navedeni pokušaj nije bez značenja za razvoj hrvatskog stiha, pogotovu ako znamo da bi ova četiri šesterca, obogaćena srokom ABAB, mogla dati distih dvostrukorimovanog dvanaesterca kakav se javlja povremeno u proznom *Životu svete Katarine*:

*K muki pripravan je / cesarov mač
grdi:
sam krst vridan da je / slave i časti
turdy.*

Možda su u poglavlju *Pjesme*, iako ne predstavljaju jednu cjelinu, mogli naći mjesta i ovi stihovi iz XV. stoljeća, naročito zato što moramo računati da dvanaesterac s dvostrukom rimom, koji je kasnije postao tipičan stih hrvatske umjetne, renesansne poezije, dobiva svoje prve obrise već u srednjovjekovnom razdoblju. Prve njegove tragove nalazimo u jednom dubrovačkom zapisu iz početka XV. stoljeća, ali su poticaji za njegovo formiranje još uvijek nejasni. Marulić, međutim, već god. 1501. piše kako je svoju *Juditu sveo* »u versih po običaju naših začinjavac«, to jest u dvanaesticima, kako su pisali naši srednjovjekovni pjesnici. Zato je

među stihovima u ovoj hrestomatiji mogao figurirati i pokoji dvostrukorimovani dvanaesterac.

9. Osobitosti u razvitku hrvatske srednjovjekovne drame

Posljednje poglavlje u rasporedu tekstova sadrži grupu dramskog pjesništva. Tragova liturgijske igre na narodnom jeziku u hrvatskoj književnosti gotovo i nema. Takva bi se tvorevina mogla nazrijeti jedino u glagoljskom staroslavenskom fragmentu iz XV. stoljeća *Ideši že, milostivče, ka požrtiju*, što je Štefanić svrstao pod br. 16 među liturgijske tekstove. Hrvatska se srednjovjekovna drama nije razvila iz liturgijske drame, kao što je to bilo u nekim drugim književnostima. Ona je odabrala onaj put razvoja koji joj je bio prirodni, a izvor mu se može naći u dijaloškoj pučkoj poeziji bratovština, kako je jednim dijelom bilo i u talijanskoj književnosti. Samo, razvoj iz narativnih pjesama u dijaloške, te prijelaz dijaloških pjesama u prikazanja (najprije primitivne dramatisacije, a zatim razvijene drame) ima kod nas osobitosti i u strukturi tih tvorevina i u njihovu značenju za naš pjesnički izraz. Tri prva teksta dramskog pjesništva, koja je Štefanić unio u svoju hrestomatiju (*Plač Marijin* – br. 84, *Muka Spasitelja našega* – br. 85 i *Skazanje slimjenja s križa tila Isusova* – br. 86) pripadaju pasionoskoj tematskoj grupi kojoj se krajnji izvor nalazi opet u našoj poeziji, u pjesmi *Pesan ot muki Hristovi narativnoga karaktera* (br. 72), iz XIV. stoljeća. Taj put zatim vodi preko dijalogiziranih pjesama, ili prvotnih dramatisacija, kao što je spomenuti *Plač Marijin* (br. 84), a tek preko njih dolazimo do velikog cikličkog prikazanja *Muka Spasitelja našega* (br. 85). To je po broju stihova (1837 osmeračkih dvostihova) najveći pjesmotvor hrvatske

srednjovjekovne književnosti. *Skazanje slimjenja* tek je kasnija prerada nekih dijelova te *Muke*. Da bi se još bolje moglo pratiti ovo naslanjanje jednog teksta na drugi, raniji, trebalo bi upoznati i koji od dosada dva sačuvana dijalogizirana plača iz XV. stoljeća (jedan glagoljski, vrbnički, a drugi latinički, rapski).

Bez obzira na dijelove koji su preuzeti iz danas nepoznatih stranih izvora, tek usporedbom podudarnih tekstova unutar ove pasionske skupine otkrit ćemo i zaključiti kako su naši »začinjavci«, komponirajući nove cjeline, najviše preuzimali iz domaće tradicije i tako stvarali pjesmotvore s jakim obilježjima nacionalnog pjesničkog izraza (v. u vezi s tim rezultate autora ovog rada u već navedenoj disertaciji). Na sličan način razvijala su se i djela uskrsnoga ciklusa, a velike podudarnosti s našim ranijim pjesničkim fondom mogle bi se zapaziti i u prikazanju *Muka svete Margarite* (br. 89).

Ovu crtu hrvatske srednjovjekovne književnosti sastavljač nije mogao posebno predočiti jer bi morao primijeniti metodu iznošenja koja ne bi bila u skladu s načelima hrestomatije. Ali ovdje smo je morali posebno istaći jer su to rezultati novijih istraživanja, koji dijelu naše srednjovjekovne književnosti daju nove vrijednosti otkrivajući samoniklost upravo tamo gdje se mislilo da su naši najstariji pjesnici preuzimali sve iz stranih izvora.

Dok je hrvatska srednjovjekovna proza, boreći se između čistog narodnoga govora i staroslavenskih konstrukcija, ostala neizgrađena i neusavršena, ne našavši ličnost koja bi je izdigla na viši pjesnički nivo (prvi hrvatski umjetnički prozni pisac Petar Zoranić muku je mučio s proznim izrazom), naši su začinja-

vački pjesnici uspjeli formirati svoj stih kojim su mogli pjevati lako sve do vremena kad im je postao pretijesan. Uz osmerački dvostih dali su oni i prve obrasce dvostrukorimovanog dvanaesterca, koji će tek hrvatski renesansni pjesnici prigriliti kao svoj i ritamski ga obogatiti. Tako su se već u hrvatskoj srednjovjekovnoj poeziji začele i izgradile sve osnovne značajke našeg nacionalnog pjesničkog izraza.

* *
*

Unatoč skučenom prostoru, usprkos stanovitim primjedbama, Štefanićeva hrestomatija pruža nam mogućnost da prvi put zapazimo najkarakterističnije crte jedne naše višestoljetne književne i kulturne epohe. Po bogatstvu tekstova i tema, i u proznom i u pjesničkom dijelu, ona je pravo otkriće za našu kulturnu javnost. Iako u jezično raznolikim tekstovima, od staroslavenskih do onih pisanih živom čakavštinom ili kajkavštinom, iako nedovoljno sistematizirana s obzirom na pojedina razdoblja unutar ove velike, višestoljetne epohe, ona možda neće zadovoljiti u potpunosti svakoga, ona isto tako neće dovoljno privući i one čitaoce koji obično traže jezično blisko, suvremeno štivo, ali ova će knjiga dugo ostati solidna osnova za raznolike upotrebe i analize, ne samo školske, nastavne, nego i naučne (s obzirom na zavidno transkribirane tekstove, popraćene podrobnim jezičnim razjašnjenjima i potrebnim komentarom). Štefanićeva je hrestomatija ujedno i prva istinska afirmacija hrvatske srednjovjekovne književnosti. Ona je isto tako i poticaj za nova nastojanja kako bi ostvarenja najranije hrvatske književne baštine postala još izrazitije naša neotuđiva svojina.

Nikica Kolumbić